

مجموعه آرایه‌های اقتصادی و اجتماعی

تولید و درآمد حاصل از صادرات نفت خام در سال ۱۳۸۱

دفتر امور زیربنایی^۱

مقدمه

در مورد شرایط بازار نفت در سال ۲۰۰۲، پیش‌بینی‌های مختلفی می‌توان مطرح کرد. این پیش‌بینی‌ها طیف وسیعی از تغییرات قیمت را دربر می‌گیرد؛ سقوط قیمت‌ها به ۱۲-۱۰ دلار در هر بشکه، ادامه سطح کنونی قیمت‌ها با اندکی کاهش و قیمت‌های متعادل‌تر حدود ۱۵-۱۴ دلار در هر بشکه. به هر حال هرگونه پیش‌بینی براساس مفروضات خاصی صورت می‌گیرد، اما عوامل بنیادین بازار نفت تصویر روشن‌تری از آینده بازار را ارائه می‌دهد. بررسی شرایط اقتصادی جهان تصویر امیدوارکننده‌ای از اوضاع اقتصادی را نشان نمی‌دهد. ضعف شدید

۱. این گزارش در دفتر امور زیربنایی مرکز پژوهش‌ها توسط تیمی به سرپرستی آقای دکتر سعید درخشان مشاور عالی مرکز تهیه شده است.

اقتصادی که از امریکا و ژاپن آغاز شده است به تدریج اروپا و کشورهای آسیایی را نیز متأثر می‌کند. از این رو رشد تقاضای نفت در سال ۲۰۰۲ بسیار ناچیز خواهد بود.

نکته نگران‌کننده این است که شرایط یاد شده با افزایش لجام گسیخته عرضه نفت غیراوپک توأم شده است. تولیدکنندگان غیراوپک با استفاده از قیمت‌های به نسبت بالا در سال‌های اخیر سرمایه‌گذاری قابل توجهی در بخش‌های بالادستی صنعت نفت خود انجام داده‌اند که این امر به همراه کوشش برای حداکثر بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود، منجر به افزایش تولید آنان شده است. برآوردهای موجود نشان می‌دهد که سطح تولید غیراوپک در سال ۲۰۰۲ می‌تواند از ۸۰۰ هزار بشکه تا ۷۲ میلیون بشکه در روز افزایش یابد که این افزایش با ضعف مفرط تقاضای جهانی نفت خام هماهنگ نیست. از طرف دیگر، انباشت ذخیره‌سازی‌ها در دو سال اخیر به تدریج بازار نفت را با معضلی جدی مواجه کرده است به گونه‌ای که اگر از سطح ذخیره‌سازی‌ها در سال ۲۰۰۲ کاسته نشود قیمت نفت به شدت تحت فشار قرار خواهد گرفت. زیرا ذخایر بالا مانند مازاد ظرفیت تولید این انتظار را در بازار ایجاد می‌کند که نفت به وفور در دسترس خواهد بود و این امر از نظر روانی زمینه‌های کاهش قیمت را فراهم می‌کند.

بدیهی است در شرایط حساس یاد شده نقش تولیدکنندگان، به ویژه اوپک، در مدیریت بازار بسیار تعیین‌کننده است. چنانچه اوپک با اعمال کاهش مناسب تولید و جلب همکاری غیراوپک در کاهش عرضه، موفق به برقراری تعادل در عرضه و تقاضای نفت شود خطر سقوط قیمت‌ها تا حدی برطرف خواهد شد. با این وجود، تخلف در میان اعضای اوپک امکان رعایت سهمیه‌بندی‌ها را هنگامی که قیمت‌ها افزایش یابد مشکل می‌کند، زیرا انگیزه برای افزایش تولید وقتی که قیمت‌ها رو به افزایش است بسیار قوی است. بدیهی است صادرکنندگان عمده غیراوپک انتظار دارند اوپک صرفاً پس از اعمال انضباط در داخل خود، انتظار همکاری از صادرکنندگان غیراوپک را داشته باشد. بنابراین اگر اوپک موفق به حل معضل تخلف در بین اعضا نشود، کشورهای غیراوپک بهانه خوبی برای تخلف از سیاست کاهش تولید خود پیدامی‌کنند و با این سازمان همکاری مطلوبی نخواهند کرد.

به طور کلی شرایط بازار نفت در سال ۲۰۰۲ به دلیل نگرانی‌هایی که از هم‌اکنون احساس می‌شود به گونه‌ای خواهد بود که کشورهای عضو اوپک تحت فشار قرار خواهند گرفت، زیرا یا با کاهش صادرات خود سعی در مقابله با قیمت‌های پایین خواهند کرد، یا قیمت‌های پایین نفت، ارزش نفت صادراتی آنان را کاهش خواهد داد.

جهت ارزیابی دقیق تر از چشم انداز قیمت نفت خام، به بررسی عوامل بنیادین بازار، نظیر شرایط اقتصادی، عرضه و تقاضا، و ذخیره سازی ها می پردازیم.

۱. شرایط اقتصادی

عملکرد اقتصادی کشورهای صنعتی در نیمه دوم سال ۲۰۰۱ خط بطلانی بر امیدواری های گذشته کشید. در مواردی پیش بینی می شد که در نیمه دوم سال ممکن است آثار بهبود در عملکرد اقتصادی این کشورها، به ویژه امریکا، ظاهر شود، اما عملکرد ضعیف اقتصادی که با کاهش تولیدات و افزایش نرخ بیکاری و نظایر آن توأم شد بیانگر آثار رکود در اقتصاد کشورهای صنعتی است. کاهش پی در پی نرخ بهره هم نتوانست به طور جدی رونق مورد انتظار را به ارمغان آورد.

واقعه ۱۱ سپتامبر در امریکا عامل دیگری در تضعیف اقتصاد این کشور بود که در آستانه رکود قرار داشت. البته نباید فراموش کرد که آثار رکود در اقتصاد امریکا، ژاپن و اتحاد اروپا حتی یک سال قبل از ۱۱ سپتامبر کاملاً مشهود بود، هر چند ابعاد این حادثه زمینه تضعیف بیش تر اقتصاد امریکا و طبعاً کشورهاییی که ارتباطات اقتصادی نزدیک با امریکا دارند، را فراهم کرد.^۱

بر اساس پیش بینی بانک جهانی، رشد اقتصادی جهان از ۴ درصد در سال ۲۰۰۰ به ۳ درصد در سال ۲۰۰۱ کاهش یافته است. همچنین سازمان ملل طی تحقیقی اعلام کرد که بر اثر حملات تروریستی اخیر، اقتصاد جهان با کندترین میزان رشد طی یک دهه اخیر مواجه است و انتظار می رود که این وضعیت در ماه های آینده نیز در بازارهای مالی ادامه داشته باشد و اقتصاد جهان را بیش از پیش متأثر کند. سازمان ملل رشد اقتصادی جهان در سال ۲۰۰۱ را ۴ درصد پیش بینی می کند.

صندوق بین المللی پول نیز پیش بینی کرده است که اقتصاد جهان در سال ۲۰۰۲ به طور خطرناکی در معرض رکود قرار دارد، زیرا حوادث سال ۲۰۰۱، به ویژه حادثه ۱۱ سپتامبر، به اعتماد مصرف کنندگان و تجار و سرمایه گذاران لطمات جدی وارد کرده و راه را برای ورود به رکود اقتصادی هموار کرده است.

۲. عرضه و تقاضای جهانی نفت

با توجه به شرایط نگران کننده اقتصادی طبیعی است که انتظار رشد قابل توجه تقاضای نفت در سال ۲۰۰۲ متصور نیست، زیرا یکی از آثار بارز ضعف و رکود اقتصاد جهانی در تقاضای انرژی و نفت خام خواهد بود.

۱. به گزارش هروری بر پیامدهای اقتصادی واقعه ۱۱ سپتامبر از انتشارات مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، مهرماه ۱۳۸۰، شماره مسلسل ۶۲۱۷ مراجعه شود.

کاهش شدید تقاضای نفت در سال ۲۰۰۱ در شرایطی به وقوع پیوست که مدتی قبل از آن افزایش تقاضای جهانی نفت به میزان ۲ میلیون بشکه در روز پیش بینی می شد، اما با تعدیل های پی در پی سرانجام رشد تقاضای نفت در سال ۲۰۰۱ به حدود ۱۰۰ هزار بشکه در روز تقلیل یافت^۱. از این رو، علی رغم وجود برخی پیش بینی ها مبنی بر رشدی حدود ۶۰۰-۵۰۰ هزار بشکه در روز برای سال ۲۰۰۲، به نظر می رسد که بعید نباشد این ارقام نیز در ماه های آینده تعدیل شود، هر چند برخی پیش بینی ها دلالت بر این دارد که رشد تقاضای نفت در سال ۲۰۰۲ اساساً صفر خواهد بود.

آژانس بین المللی انرژی (IEA)^۲ تقاضای جهانی نفت در سال آینده را ۷۶۶ میلیون بشکه در روز پیش بینی کرده است که در مقایسه با تقاضای سال جاری (۷۶ میلیون بشکه در روز) بیانگر رشدی به میزان ۶۰۰ هزار بشکه در روز است. از این مقدار تنها ۱۰۰ هزار بشکه در روز مربوط به کشورهای صنعتی خواهد بود.

مشکل عمده بازار نفت در سال آینده از آن جانشی می شود که برخلاف تقاضا، عرضه جهانی نفت پتانسیل قابل توجهی برای رشد دارد. آژانس بین المللی انرژی رشد عرضه نفت غیر اوپک را در سال آینده ۱/۲ میلیون بشکه در روز پیش بینی می کند. این رشد بی سابقه ناشی از سرمایه گذاری کشورهای غیر اوپک با استفاده از قیمت های به نسبت مناسب سال های اخیر است. قابل توجه این که تولید کنندگان غیر اوپک در سال جاری حدود ۷۰۰ هزار بشکه در روز بر تولید خود افزودند، در حالی که اوپک با هدف دفاع از قیمت ها و استحکام بازار ناچار شد در سه مرحله تولید خود را کاهش دهد.

آژانس بین المللی انرژی معتقد است سهم اوپک از بازار جهانی نفت نه تنها در سال ۲۰۰۲ افزایش نخواهد یافت، بلکه به دلیل رشد لجام گسیخته عرضه غیر اوپک، با کاهش نیز مواجه خواهد شد. در نتیجه، اوپک ناچار خواهد بود عرضه خود را در چهار فصل سال آینده به میزان ۲۵۹/۸، ۲۴۶/۶، ۲۵۹/۹ و ۲۷۳/۳ میلیون بشکه در روز محدود کند که متوسط سالانه آن ۲۵۹/۹ میلیون بشکه در روز است، در حالی که بنا به پیش بینی آژانس بین المللی انرژی، متوسط تولید اوپک در سال ۲۰۰۱ و پس از سه مرحله کاهش ۲۶/۵ میلیون بشکه در روز می باشد.

۱. آژانس بین المللی انرژی.

۲. دبیرخانه اوپک، رشد تقاضای نفت در سال ۲۰۰۱ و حدود ۲۰۰ هزار بشکه برآورد کرده است.

جدول شماره ۱ - برآورد وضعیت عرضه و تقاضای جهانی نفت توسط آژانس بین‌المللی انرژی

سیاه‌رنگ در ردیف

میانگین ۲۰۰۲	میانگین ۲۰۰۳	میانگین ۲۰۰۴	میانگین ۲۰۰۵	میانگین ۲۰۰۶	میانگین ۲۰۰۷	میانگین ۲۰۰۸	میانگین ۲۰۰۹	میانگین ۲۰۱۰	میانگین ۲۰۱۱	میانگین ۲۰۱۲	میانگین ۲۰۱۳	میانگین ۲۰۱۴	میانگین ۲۰۱۵	میانگین ۲۰۱۶	میانگین ۲۰۱۷	میانگین ۲۰۱۸	میانگین ۲۰۱۹	سال ۲۰۲۰	میانگین
۷۶۲	۷۷۴	۷۸۲	۷۹۵	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	تقاضای جهانی نفت
۵۰۴	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	عرضه جهانی نفت
۲۶	۲۶۸	۲۷۴	۲۸۷	۲۹۳	۲۹۸	۳۰۳	۳۰۸	۳۱۳	۳۱۸	۳۲۳	۳۲۸	۳۳۳	۳۳۸	۳۴۳	۳۴۸	۳۵۳	۳۵۸	۳۶۳	تفاضل عرضه و تقاضای جهانی نفت
																			میانگین تولید جهانی نفت
																			میانگین درآمد حاصل از صادرات نفت

منبع: گزارش آژانس بین‌المللی انرژی، ۲۰۲۰ میلادی.

جدول شماره ۲ - برآورد وضعیت عرضه و تقاضای جهانی نفت توسط هیئت‌مشاوره انرژی

سیاه‌رنگ در ردیف

میانگین ۲۰۰۲	میانگین ۲۰۰۳	میانگین ۲۰۰۴	میانگین ۲۰۰۵	میانگین ۲۰۰۶	میانگین ۲۰۰۷	میانگین ۲۰۰۸	میانگین ۲۰۰۹	میانگین ۲۰۱۰	میانگین ۲۰۱۱	میانگین ۲۰۱۲	میانگین ۲۰۱۳	میانگین ۲۰۱۴	میانگین ۲۰۱۵	میانگین ۲۰۱۶	میانگین ۲۰۱۷	میانگین ۲۰۱۸	میانگین ۲۰۱۹	سال ۲۰۲۰	میانگین
۷۶۲	۷۷۴	۷۸۲	۷۹۵	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	۷۹۸	تقاضای جهانی نفت
۵۰۴	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	۵۰۸	عرضه جهانی نفت
۲۵۸	۲۶۶	۲۷۴	۲۸۷	۲۹۳	۲۹۸	۳۰۳	۳۰۸	۳۱۳	۳۱۸	۳۲۳	۳۲۸	۳۳۳	۳۳۸	۳۴۳	۳۴۸	۳۵۳	۳۵۸	۳۶۳	تفاضل عرضه و تقاضای جهانی نفت
																			میانگین تولید جهانی نفت
																			میانگین درآمد حاصل از صادرات نفت

منبع: آژانس بین‌المللی انرژی

دبیرخانه اوپک نیز در پیش بینی خود که به ارقام آژانس بین المللی انرژی نزدیک است تقاضای جهانی نفت در سال ۲۰۰۲ را ۷۶/۴ میلیون بشکه در روز پیش بینی کرده است که افزایش بینی آژانس بین المللی انرژی حدود ۲۰۰ هزار بشکه در روز کم تر است. همچنین دبیرخانه اوپک عرضه غیر اوپک در سال ۲۰۰۲ را ۵۰/۴ میلیون بشکه در روز پیش بینی کرده که ۳۰۰ هزار بشکه در روز کم تر از پیش بینی آژانس بین المللی انرژی است. رقم نهایی یعنی تقاضا برای نفت اوپک ذخیره سازی ها در هر دو پیش بینی حدود ۲۶ میلیون بشکه در روز است که از تولید کنونی اوپک کم تر می باشد.

۳. بررسی وضعیت ذخیره سازی ها

معمولا یکی از دلایل مهم افزایش یا کاهش قیمت ها بالا یا پایین بودن میزان سطح ذخایر است. یکی از علل اساسی تقویت قیمت های نفت در سال های اخیر این بود که به دنبال سقوط قیمت در سال ۱۹۹۸ و تصمیماتی که اوپک برای مقابله با آن اتخاذ کرد، میزان ذخیره سازی مصرف کنندگان کاهش یافت و به کم ترین سطح در سال های اخیر رسید. اما در حال حاضر سطح ذخایر مصرف کنندگان عمده نفت به حد بالایی رسیده است.

از جداول عرضه و تقاضای آژانس بین المللی انرژی و دبیرخانه اوپک چنین نتیجه گیری می شود که طی سال جاری انباشت ذخیره در کلیه فصول صورت گرفته است، در حالی که علی القاعده ذخیره سازی می بایست تنها در فصل تابستان صورت می گرفت. علاوه بر این در سال گذشته نیز به طور متوسط به میزان ۸۰۰ هزار بشکه تا یک میلیون بشکه در روز به میزان ذخایر افزوده شد. البته پدیده انباشت مستمر ذخایر در دو سال متوالی در نوع خود کم سابقه است و به احتمال زیاد در صورت تداوم، بر قیمت ها فشار می آورد و منجر به سقوط آن ها می شود، مگر آن که با تدبیر تولید کنندگان (به ویژه اوپک) جریان انباشت ذخیره سازی ها معکوس گردد و بخشی از آن ها به مصرف برسند. این پدیده نیز جز با عرضه نفت به میزانی کم تر از نیاز بازار امکان پذیر نخواهد بود. از این رو جهت استحکام بازار نفت، مدیریت عرضه اوپک باید به گونه ای تنظیم شود که نه تنها مازاد عرضه به کلی از بازار محو شود، بلکه تا حدی کمبود عرضه نیز در بازار به وجود آید تا مصرف کنندگان از ذخیره سازی های خود نیز برداشت کنند. پس وظیفه اوپک به عنوان تنظیم کننده بازار بسیار دشوار خواهد بود و این در حالی است که تقاضای نفت جهان نیز به دلیل ضعف مفرط اقتصاد به شدت کاهش یافته و رقبای اوپک، یعنی تولید کنندگان غیر اوپک، به سختی به همکاری با اوپک تن در می دهند و در صورت همکاری

نیز هیچ‌گونه الزامی بر رعایت تعهدات آنان وجود ندارد و سوابق امر گواهی بر این مدعا است.

۴. بررسی وضعیت تولید اوپک

سازمان اوپک به منظور دفاع از محدوده قیمتی ۲۲-۲۸ دلار در هر بشکه ناچار شده است که سقف تولید خود را چهار بار کاهش دهد. آمارهای منتشره توسط دبیرخانه اوپک نشان می‌دهد که در ابتدای سال ۲۰۰۱ سقف تولید اوپک ۲۶۷ میلیون بشکه در روز برای ده عضو (به استثنای عراق) بود، اما در مدت زمانی کوتاه (فوریه تا مارس) این سقف به ۲۵۲ میلیون بشکه در روز کاهش یافت. نگرانی از کاهش بیش‌تر قیمت‌های نفت، اوپک را وادار کرد که از ماه آوریل سقف تولید خود را به ۲۲۲ میلیون بشکه در روز کاهش دهد. این کاهش نیز بیش از چند ماه مؤثر نبود و اوپک با کاهش یک میلیون بشکه دیگر در روز سقف رسمی تولید خود را به ۲۳۲ میلیون بشکه در روز تقلیل داد. این سقف جدید از ابتدای ماه سپتامبر سال جاری اعمال گردید. اما وخیم‌تر شدن اوضاع اقتصادی باعث کاهش شدید قیمت‌های نفت شد، به گونه‌ای که قیمت نفت در سطحی کم‌تر از حداقل محدوده قیمتی اوپک قرار گرفت.

در فاصله کوتاهی و همزمان با عملیات نظامی آمریکا در افغانستان قیمت‌های نفت به حدود ۱۸-۱۷ دلار در هر بشکه کاهش یافت و اوپک در دفاع از محدوده قیمتی خود عکس‌العمل جدی نشان نداد. بیم سقوط بیش‌تر قیمت‌های نفت، اوپک را وادار کرد که در اواخر سال ۲۰۰۱ برای سال بعد تصمیمی مناسب اتخاذ کند. از این رو آمادگی خود را برای کاهش تولید به میزان ۷۵ میلیون بشکه در روز اعلام کرد؛ اما شرط اوپک برای این کاهش همکاری و معاضدت غیر اوپک و اعلام کاهش نیم میلیون بشکه در روز از جانب آنان بود. کشورهای غیر اوپک به سادگی زیر بار این مسئولیت نمی‌رفتند، اما نگرانی‌های روزافزون در مورد احتمال سقوط قریب‌الوقوع قیمت‌های نفت، کشورهای عمده غیر اوپک را بر آن داشت که با اوپک همکاری کنند و آمادگی خود را برای کاهش مورد نظر اوپک اعلام نمایند. سرانجام اوپک در اجلاس قاهره کاهش ۷۵ میلیون بشکه در روز از تولید خود را رسماً اعلام کرد. این کاهش از ابتدای سال ۲۰۰۲ میلادی اعمال می‌شود و در نتیجه سقف تولید رسمی این سازمان (به استثنای عراق) به ۲۷۷ میلیون بشکه در روز تقلیل می‌یابد. بنابراین، سهمیه رسمی جمهوری اسلامی ایران به حدود ۳/۱۸۶ میلیون بشکه در روز کاهش می‌یابد که در مقایسه با سهمیه اوایل سال ۲۰۰۱ حدود ۷۳۰ هزار بشکه در روز کم‌تر است.

نکته قابل توجه این که همواره اوپک از مشکل تخلف برخی اعضا رنج می‌برد. هر چند که

در اواخر سال گذشته میلادی تخلف اعضا (ده عضو) از سهمیه‌ها در مجموع به ۸۰۰-۶۰۰ هزار بشکه در روز کاهش یافته است، اما در بعضی موارد تخلف اعضای اوپک مجموعاً به بیش از یک میلیون بشکه در روز هم می‌رسد.

بررسی سوابق تاریخی نشان دهنده آن است که میل به تخلف اعضا اوپک در شرایط افزایش همزمان قیمت و کاهش سهمیه‌ها و برخورداری از ظرفیت‌های مازاد افزایش می‌یابد. از این رو چندان معلوم نیست که اعضای اوپک سهمیه‌های جدید را در چه سطحی رعایت کنند. روند گذشته نشان می‌دهد که معمولاً رعایت سهمیه توسط اعضا در حالت خوش بینانه حدود ۸۵ درصد است، اما با توجه به شرایطی که انتظار کاهش بیش‌تر قیمت وجود دارد، به نظر می‌رسد ۶۰ تا ۶۵ درصد معقول‌تر باشد. در نتیجه انتظار می‌رود بعد از مدت زمان کوتاهی از رقم اعلان‌شده، یعنی ۷۵ میلیون بشکه در روز، تنها حدود یک میلیون بشکه در روز از بازار نفت خارج شود. همچنین در مورد رعایت میزان کاهش تولید غیر اوپک هیچ‌گونه پیش‌بینی مشخصی نمی‌توان کرد. البته عزم سیاسی تولیدکنندگان، اعم از اوپک و غیر اوپک، ممکن است به رعایت نسبتاً خوب تعهدات کاهش تولید بیانجامد، اما مشکل کاهش درآمدها پدیده‌ای است که اغلب کشورهای صادرکننده نفت را به شدت تحت فشار قرار می‌دهد.

نکته قابل توجه دیگر، افزایش ظرفیت‌های مازاد اوپک است که از یک سو امکان تخلف را زیاد می‌کند و از سوی دیگر از نظر روانی، مصرف‌کنندگان را از نظر چانه‌زنی در موقعیت بهتری قرار می‌دهد؛ زیرا با افزایش ظرفیت‌های مازاد، زمینه‌های امنیت عرضه برای مصرف‌کنندگان، به ویژه کشورهای صنعتی به عنوان مصرف‌کنندگان عمده، بیش از پیش فراهم می‌شود. ظرفیت تولید این سازمان یعنی حدود ۳۲ میلیون بشکه در روز بیانگر این واقعیت است که مازاد ظرفیت تولید اوپک قبل از سال جدید میلادی به ۵۵ میلیون بشکه در روز افزایش یافته است. با اعمال کاهش جدید اوپک از ابتدای سال ۲۰۰۲ ظرفیت مازاد اوپک به ۶۵ تا ۷ میلیون بشکه در روز افزایش خواهد یافت. این عامل از یک سو انگیزه تخلف را افزایش می‌دهد و از سوی دیگر امنیت عرضه مصرف‌کنندگان را بیش از پیش بهبود می‌بخشد و زمینه‌های کاهش بیش‌تر قیمت را فراهم خواهد کرد.

با چنین سطحی از ظرفیت‌های مازاد اوپک و نیز ظرفیت‌های رو به رشد غیر اوپک نیاز به سرمایه‌گذاری برای افزایش ظرفیت تولید اوپک به شدت کاهش می‌یابد، زیرا شواهد موجود بیانگر آن است که ظرفیت‌های کنونی اوپک و غیر اوپک برای رفع نیاز بازار نفت تا چند سال آینده هم کفایت می‌کند.

پیش‌بینی قیمت‌های نفت

در صورت موفقیت سیاست کاهش تولید به میزان ۷۵ میلیون بشکه در روز قیمت‌های نفت تامدتی از خطر سقوط نجات می‌یابند و در کوتاه مدت سطح کنونی (۱۷-۱۸ دلار در هر بشکه) تثبیت خواهد شد. صندوق بین‌المللی پول (IMF) در آخرین پیش‌بینی خود مدعی شده که حتی با اجرای کاهش تولید اوپک قیمت‌های جهانی نفت در سال آینده رشد شایانی نخواهند کرد. صندوق بین‌المللی پول انتظار دارد متوسط قیمت‌های جهانی نفت در سال آینده به ۱۸/۵ دلار در هر بشکه برسد.

خبرگزاری رویتر اخیراً اعلام کرده که دولت عربستان تحت تأثیر قیمت‌های پایین نفت بودجه سال آینده خود را با کاهش ۱۲ میلیارد دلاری به تصویب رسانده است. همچنین کشور مکزیک که بودجه سال ۲۰۰۱ خود را براساس قیمت ۱۷ دلار در هر بشکه تنظیم کرده بود در بودجه سال ۲۰۰۲ قیمت را ۱۵ دلار در هر بشکه فرض کرده است.

در آخرین پیش‌بینی‌ها که توسط ۱۴ مؤسسه بین‌المللی صورت گرفته و در آخرین شماره مجله PIW به چاپ رسیده است (متوسط ۱۴ پیش‌بینی) قیمت نفت WTI^۱ برای سال ۲۰۰۲ حدود ۲۰/۶۷ دلار در هر بشکه پیش‌بینی شده است. یادآوری می‌شود که ارزش این نفت خام حدود ۴-۴/۵ دلار در هر بشکه از متوسط قیمت نفت خام‌های کشورهای پیش‌تر است.

با توجه به مطالب یاد شده روشن می‌شود که با توجه به ظرفیت‌های مازاد تولید، نیاز کشورهای اصلی اوپک به درآمدهای ارزی پیش‌تر و انگیزه برای تخلف از سهمیه‌ها، کاهش شدید تقاضا و حجم بالای ذخایر، پیش‌بینی قیمت برای سال ۲۰۰۲ چندان دشوار نیست و با اطمینان می‌توان گفت که در صورت عدم کاهش عرضه نفت به مقدار مورد نیاز، قیمت‌های نفت خام به شدت کاهش خواهد یافت. در یک حالت، کاهش قیمت‌ها ممکن است تا ۱۲ دلار در هر بشکه یا کم‌تر سقوط کند و در حالت‌های خوش‌بینانه قیمت‌ها ممکن است در سطح حدود ۱۵ تا ۱۸ دلار در هر بشکه در میان مدت تثبیت شود. با توجه به خطرات و زیان‌های ناشی از خوش‌بینی در بودجه بندی کشور، توصیه می‌شود بودجه سال آینده با قیمت محتاطانه و قریب به اطمینان پیش‌تر تنظیم شود. با توجه به موارد بالا می‌توان گفت که رقم ۱۵ دلار برای هر بشکه، می‌تواند میانگین خوب و در عین حال خوش‌بینانه از تغییرات قیمت در طول سال ۱۳۸۱ باشد.

^۱Petroleum Intelligence Weekly.

West Texas Intermediate | WTI | نفت خام شاخص بازار نفت امریکاست که مبنای معاملات در بورس نیویورک | NYMEX

جدول شماره ۳- جدیدترین پیش بینی های قیمت برای نفت خام وست تگزاس ایتر میدیت

W.T.I

(دلار در بشکه)

متوسط سال ۲۰۰۲	ربع اول سال ۲۰۰۲	نام مؤسسه پیش بینی کننده
۱۹۵۰	۱۹۵۰	A.B.N AMRO
۲۲	-	AG EDWARDS
۱۹۵۰	۱۹۵۰	DEUTSCHE BANK
۱۹۸۵	۱۹۱۵	FAHNESTOCK
۲۳	-	MERRILL LYNCH
۲۱	۲۰	PETROLEUM FINANCE CO
۱۹	۱۹/۷۵	PURVIN AND GERTZ
۲۶	-	RAYMOND JAMES
۲۱	۱۸	SIMMONS CO
۱۹	۱۷	STEVE SMITH ENERGY ASSOC
۱۹۵۰	۱۹/۲۵	U.B.S
۲۰	۲۱/۵۷	DRI-WAFA
۲۰	۱۹	RBC EQUITY
۲۰	۱۸	BILLINGS-RANSAY
۲۰/۶۷	۱۸/۸۸	متوسط پیش بینی های فوق

منبع: نشریه PW ۲۲ دسامبر ۲۰۰۱

جدول شماره ۲- تغییرات سهمیه بندی اعطای اوپک (بشک در روز)

جدیدترین سهمیه بندی از ژانویه ۲۰۰۲	سپتامبر تا دسامبر ۲۰۰۱	از آوریل تا سپتامبر ۲۰۰۱	فوریه و مارس ۲۰۰۱	نوامبر ۲۰۰۰ و ژانویه ۲۰۰۱	
۶۹۳۰۰۰	۷۴۱۰۰۰	۷۷۳۰۰۰	۸۰۵۰۰۰	۸۵۲۶۰۰	الجزایر
۱۱۲۵۰۰۰	۱۲۰۳۰۰۰	۱۲۵۵۰۰۰	۱۳۰۷۰۰۰	۱۳۸۴۶۰۰	اندونزی جمهوری
۳۱۸۶۰۰۰	۳۴۰۶۰۰۰	۳۵۵۲۰۰۰	۳۶۹۸۰۰۰	۳۹۱۶۸۰۰	اسلامی ایران
۱۷۴۱۰۰۰	۱۸۶۱۰۰۰	۱۹۴۱۰۰۰	۲۰۲۱۰۰۰	۲۱۴۱۰۰۰	کویت
۱۱۶۲۰۰۰	۱۲۴۲۰۰۰	۱۲۹۶۰۰۰	۱۳۵۰۰۰۰	۱۴۳۱۲۰۰	لیبی
۱۷۸۷۰۰۰	۱۹۱۱۰۰۰	۱۹۹۳۰۰۰	۲۰۷۵۰۰۰	۲۱۹۷۰۰۰	نیجریه
۵۶۳۰۰۰	۶۰۱۰۰۰	۶۲۷۰۰۰	۶۵۳۰۰۰	۶۹۱۸۰۰	قطر
۷۰۵۳۰۰۰	۷۵۴۱۰۰۰	۷۸۶۵۰۰۰	۸۱۸۹۰۰۰	۸۶۷۴۲۰۰	عربستان امارات
۱۸۹۴۰۰۰	۲۰۲۵۰۰۰	۲۱۱۳۰۰۰	۲۲۰۱۰۰۰	۲۳۳۳۴۰۰	متحد عربی
۲۴۹۷۰۰۰	۲۶۷۰۰۰۰	۲۷۸۶۰۰۰	۲۹۰۲۰۰۰	۳۰۷۶۸۰۰	ونزوئلا
۲۱۷۰۱۰۰۰	۲۳۲۰۱۰۰۰	۲۴۲۰۱۰۰۰	۲۵۲۰۱۰۰۰	۲۶۶۹۹۰۰۰	جمع کل ده عضو اوپک

منبع: نشریه مهس، ۱۷ دسامبر ۲۰۰۱.

درآمدهای ارزی نفت در لایحه بودجه سال ۱۳۸۱

بر اساس قانون برنامه سوم توسعه (جدول شماره ۲ قانون برنامه) پیش بینی درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام به میزان ۱۷۰۵۸ میلیارد دلار اعلام شده است. بر اساس بند «ب» تبصره ۲۱ لایحه بودجه سال ۱۳۸۱ به دولت اجازه داده می شود تا معادل حداکثر ۱۴۹ میلیارد دلار از عواید حاصل از صدور نفت خام را به نرخ روزانه مورد معامله در بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به فروش رساند و مبالغ ریالی حاصله را در قالب بودجه عمومی دولت

هزینه نماید. عواید ارزی مازاد بر این رقم به حساب ذخیره ارزی واریز خواهد شد. لایحه بودجه سال ۱۳۸۱ به خوبی نشان می دهد که رقم ۱۴/۹ میلیارد دلار عواید صادرات نفت خام حاصل عملکرد صادراتی نفت خام در سال ۱۳۸۱ نیست، بلکه صرفاً ۱۲/۸ میلیارد دلار آن به صورت تعهدات شرکت ملی نفت بوده و مابقی آن به میزان ۲/۱ میلیارد دلار از حساب ذخیره ارزی موجود برداشت می شود. این اطلاعات دلالت بر آن دارد که رقم درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام در جدول شماره ۲ قانون برنامه سوم که به میزان ۱۷۰۵۸ میلیارد دلار است براساس لایحه بودجه ۱۳۸۱ به رقم ۱۲/۸ میلیارد دلار تغییر یافته است.

موضوع قابل توجه در مجموعه روابط فوق احتساب ۲/۱ میلیارد دلار برداشت از حساب ذخیره ارزی در لایحه بودجه ۱۳۸۱ است که این امر در مغایرت کامل با ماده ۶۰ قانون برنامه سوم از نظر شروط مشخص و تعیین شده در چگونگی برداشت از حساب ذخیره ارزی است. براساس بند «ب» از اصلاحیه ماده ۶۰ قانون برنامه سوم توسعه، «در صورتی که درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام کم تر از ارقام مندرج در جدول شماره ۲ این قانون باشد دولت می تواند در فواصل زمانی سه ماهه از موجودی حساب ذخیره ارزی برداشت نماید و...»

متن قانون فوق به روشنی و صراحت نشان می دهد که برداشت از حساب ذخیره ارزی نمی تواند و نمی باید در متن لایحه بودجه قید شود بلکه معیار اصلی منطقی باید همان ارقام مندرج در جدول (۲) قانون برنامه سوم باشد که میزان آن برای سال ۱۳۸۱ صرفاً ۱۷۰۵۸ میلیارد دلار است.

بدیهی است با اعلام و کسب نظر موافق و اخذ مصوبه مجلس شورای اسلامی، دولت می تواند در لایحه بودجه سال ۱۳۸۱ از رقم ۱۷۰۵۸ میلیارد دلار را تعدیل نماید. مهم آن که این تعدیل می باید از صراحت و شفافیت کامل برخوردار باشد. به هر حال چنانچه نظر دولت احتساب درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نفت خام در حد ۱۲/۸ میلیارد دلار است، لازم می بود در بند «الف» تبصره ۲۱ لایحه بودجه سال ۱۳۸۱ به جای رقم ۱۴/۹ میلیارد دلار رقم ۱۲/۸ میلیارد دلار را قید می کرد و کسری بودجه سالانه را مشخص تر نشان می داد که طبعاً شامل ۲/۱ میلیارد دلار مابه التفاوت فوق می شود.

شایان توجه بسیار است که قانونگذار در بند «د» از ماده ۶۰ قانون اصلاح قانون برنامه سوم توسعه تصریح دارد که: «استفاده از وجوه حساب ذخیره ارزی برای تأمین هزینه های بودجه عمومی دولت صرفاً در صورت کاهش درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام نسبت

به ارقام مصوب و عدم امکان تأمین اعتبارات مصوب از مالیات و سایر منابع مجاز خواهد بود و استفاده از آن برای تأمین کسری ناشی از درآمدهای غیرنفتی بودجه عمومی دولت ممنوع است.

بند فوق به نحو روشنی دلالت بر آن دارد که برداشت از حساب ذخیره ارزی به هر طریق ممکن صرفاً پس از عدم تحقق ارقام مصوب درآمدهای نفت در قانون بودجه سال ۱۳۸۱ آقابلیت انجام دارد و به هیچ وجه قبل از بروز این عدم تحقق، دولت مجاز به برداشت از این حساب جهت جبران کسری بودجه به ویژه در مراحل برنامه ریزی و تدوین لایحه بودجه نیست.

تولید، قیمت و صادرات نفت خام ایران

با عنایت به مجموعه مطالب ارائه شده در بحث درآمدهای ارزی نفت در لایحه بودجه سال ۱۳۸۱، در این بخش از گزارش به بررسی ظرفیت و توان تولید و صادرات نفت خام و محدودیت‌های ناظر بر آن پرداخته می‌شود.

برآورد درآمد حاصله از صدور نفت خام متأثر از دو مؤلفه حجم صادرات و قیمت است. لذا با فرض پیش‌بینی قیمت متوسط نفت خام سبک و سنگین صادراتی ایران به میزان ۱۷/۵ دلار در هر بشکه که قبلاً به صورت غیررسمی از طرف مقامات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی اعلام شده بود، رقم صادرات نفت ایران با فرض درآمد ارزی ۱۷/۸ میلیارد دلار به طور متوسط بالغ بر ۲ میلیون و ۴ هزار بشکه در روز می‌گردد. با احتساب نفت خام تخصیص یافته برای خوراک پالایشگاهی به میزان حداقل یک میلیون و ۶۰۰ هزار بشکه در روز، سطح متوسط تولید پیش‌بینی شده نفت خام در لایحه بودجه سال ۱۳۸۱ با فرض‌های فوق (و بدون منظور داشتن نفت خام لازم جهت بازپرداخت قراردادهای بیع متقابل) بالغ بر ۳ میلیون و ۶۰۴ هزار بشکه در روز خواهد بود.

حال به بررسی میزان نفت خام لازم برای بازپرداخت قراردادهای بیع متقابل می‌پردازیم. برآوردهای مقدماتی، این رقم را در محدوده ۸۰ هزار بشکه در روز قرار می‌دهد که شایسته است آمار رسمی آن از سوی وزارت محترم نفت اعلام شود. شایان توجه است که تولید نفت خام حاصل از قراردادهای بیع متقابل در مجموعه سهمیه ایران در اوپک منظور می‌شود، اما بخشی از درآمدهای آن که صرف بازپرداخت می‌شود و غالباً به ۶۰ درصد تولید از موضوع طرح بالغ می‌گردد در حساب درآمدهای دولت (خزانه) منظور نمی‌گردد. براین اساس، با فرض واگذاری ۸۰ هزار بشکه از تولید نفت کشور بابت قراردادهای بیع متقابل در سال ۱۳۸۱ حجم

تولید متوسط روزانه نفت کشور در سال آتی باید بالغ بر ۳ میلیون و ۶۸۴ هزار بشکه باشد تا با فرض قیمت فروش ۱۷/۵ دلار در هر بشکه، درآمد نفتی ۱۲/۸ میلیارد دلار تحقق یابد.

صرف نظر از مسأله قیمت نفت و توان تولید صنعت نفت کشور، سطح تولید ۳ میلیون و ۶۸۴ هزار بشکه در روز با محدودیت سهمیه تعیین شده در اوپک روبه روست. می دانیم سهمیه جمهوری اسلامی ایران از ژانویه ۲۰۰۲ برابر ۳ میلیون و ۱۸۶ هزار بشکه در روز است که حدود ۵۰۰ هزار بشکه کم تر از مقدار لازم برای رسیدن به درآمد ۱۲/۸ میلیارد دلار می باشد. بنابراین با فرض رعایت سهمیه تعیین شده در اوپک، درآمد پیش بینی شده در بودجه سال ۱۳۸۱، یعنی ۱۲/۸ میلیارد دلار، قابل تحقق نیست و با فرض عدم رعایت سهمیه های تعیین شده توسط اعضای اوپک عرضه نفت افزایش یافته و قیمت نفت به شدت افت خواهد کرد که در این حالت نیز درآمدهای پیش بینی شده در لایحه بودجه سال ۱۳۸۱ قابل حصول نخواهد بود.

از طرف دیگر، با توجه به مباحثی که پیرامون عرضه و تقاضای نفت مطرح کردیم به نظر می رسد که تا چند ماه آینده تولید ایران نسبت به تولید مطلوب (برای تحقق درآمد ۱۲/۸ میلیارد دلار) به طور متوسط روزانه ۵۰۰ هزار بشکه کسری خواهد داشت. این احتمال که شرایط بازار بعد از گذشت چند ماه چنان تغییر کند که سهمیه ایران در اوپک به قدری افزایش یابد که بتواند کمبود ۵۰۰ هزار بشکه ای ماه های اخیر را بپوشاند بعید و نزدیک به محال است. با در نظر گرفتن این نکات و بالحاظ نمودن سقف توان تولید حیاتی نفت خام کشور، که به زحمت می توان بالاتر از ۳/۸ میلیون بشکه در روز را استمرار بخشید، می توان نتیجه گرفت که تحصیل درآمد ۱۲/۸ میلیارد دلار در سال ۱۳۸۱ جای تردید بسیار دارد.

سناریوی های محتمل در پیش بینی درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام در سال ۱۳۸۱

برای رسیدن به برآوردی از درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام در سال ۱۳۸۱ چند سناریو به شرح زیر در نظر می گیریم.

۱. سهمیه تعیین شده ایران در اوپک در خلال سال ۱۳۸۱ همچنان حفظ شود. در آن صورت با احتساب یک میلیون و ۶۰۰ هزار بشکه مصرف داخلی و حدود ۸۰ هزار بشکه برای قراردادهای بیع متقابل، نفت خام صادراتی کشور حدود ۷۵ میلیون بشکه در روز خواهد بود که از قرار بشکه ای ۱۷/۵ دلار، درآمدی حدود ۹ میلیارد و ۶۱۹ میلیون دلار در سال ۱۳۸۱ نتیجه می دهد.
۲. اگر فرض کنیم سهمیه تعیین شده ایران در اوپک در خلال ۳ ماه اول سال ۱۳۸۱ همچنان حفظ

شود و سپس به طور متوسط ۲۰۰ هزار بشکه در روز تا پایان سال ۱۳۸۱ افزایش یابد (فرضی که با توجه به شرایط بازار جهانی بسیار بعید است) آنگاه درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام براساس قیمت ۱۷/۵ دلار در هر بشکه ۲/۴۵۱ میلیارد دلار برای سه ماهه اول و ۷/۱۲۰ میلیارد دلار برای ۹ ماهه بعد یعنی جمعا ۱۰ میلیارد و ۵۷۱ میلیون دلار خواهد بود.

۳. نتایج فوق براساس فرض ۱۷/۵ دلار در هر بشکه قیمت نفت خام محاسبه شده است. اگر فرض نزدیک تر به واقع یعنی ۱۵ دلار برای هر بشکه را بپذیریم آن گاه درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نفت خام حدود ۱۴ درصد کم تر از پیش بینی های فوق الذکر خواهد بود.

۵. جمع بندی

درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت خام تابعی از قیمت نفت خام و حجم صادرات است. باید قیمتی را مبنای محاسبات قرار داد که احتمال تحقق آن با توجه به عوامل بنیادین بازار جهانی نفت زیاد باشد. در حال حاضر، خصوصیات بازار جهانی نفت به قرار زیر است.

• به دلیل رکود اقتصاد جهانی و به ویژه کشورهای صنعتی، احتمال افزایش تقاضای نفت خام در ماه های آینده بسیار ضعیف است.

• به دلیل افزایش ظرفیت تولید در حوزه های غیر اوپک، احتمال استمرار افزایش عرضه نفت غیر اوپک بسیار بالا است.

قیمت نفت خام در بازار تابع اولا عرضه و تقاضای بالفعل و ثانیا "انتظار بازار از عرضه و تقاضا در آینده است. با توجه به مازاد عرضه در بازار، گرایش بسیار شدیدی وجود دارد که قیمت ها ضعیف تر شود. انتظار بازار در کاهش قیمت در آینده بسیار قوی است و همین امر موجب نشدید روند نزولی قیمت خواهد بود. مازاد قابل توجه ظرفیت تولید اوپک، انتظار بازار در کاهش قیمت را تقویت می کند.

• انتظار بازار در عدم رعایت سهمیه ها از طرف اعضای اوپک و غیر اوپک و تجربه تاریخی تخلف اوپک از سهمیه ها، احتمال سقوط نفت خام در آینده را به مراتب بیش تر می کند. در چنین شرایط، تحقق قیمت های ۱۷/۵ دلار یا ۱۹ دلار که ظاهرا مورد حمایت مقامات وزارت نفت است بسیار بعید می باشد. احتمالا یکی از دلایل مطرح شدن رقم ۱۹ دلار برای نفت خام صادراتی کشور در سال آینده، پیش بینی اوپک از قیمت است که خود براساس میانگین پیش بینی ۱۵ شرکت و سازمان بین المللی نفتی است. یادآوری می شود که اوپک برای افزایش قیمت نفت خام در بازار جهانی، علاوه بر ابزار کاهش تولید، معمولا از سیاست پیش بینی برای شکل دادن

انتظارات « استفاده می‌کند. ارائه پیش‌بینی‌های «بالا تر از واقع» از قیمت نفت خام نوعاً برای ایجاد زمینه مناسب برای رشد قیمت یا جلوگیری از سقوط آن است. بدیهی است این گونه پیش‌بینی‌ها که صرفاً جنبه تبلیغاتی داشته و مرتباً تجدید نظر هم می‌شوند، نمی‌تواند مبنای محکم و قابل اعتمادی برای محاسبه درآمد ارزی در بودجه باشد.

در شرایط بحرانی منطقه خلیج فارس و خاورمیانه از یک طرف و سیاست تک‌نرخی کردن ارز از طرف دیگر، رعایت احتیاط ایجاب می‌کند که درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت در سال ۱۳۸۱ بر مبنای بشکه‌ای حداکثر ۱۵ دلار محاسبه شود. بدیهی است در صورت تحقق شرایط مناسب‌تر، مازاد درآمد می‌تواند به حساب ذخیره ارزی واریز شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی